

„Ünnep és haszon”

Egy szerves életmű tanulságai
(Szendrei Janka köszöntése)

Kedves ünnepelt, tisztelt igazgató úr, tisztelt és kedves megjelentek!

Könnyű dolgom van, amikor egy súlyos életművet laudálok, közös laudációt vezetve be. Akkor lennék súlyos bajban, ha könnyű életmű előtt kellene kényszerűen tisztelegnem. Kedvem lett volna retorikus szemléltetés végett feltornozni a súlyos köteteket. Nehézségi sorrendben alul feküdne a népdaltípuskatalógus, magyarul-angolul, rajta a *Musicalia Danubiana* négy faksimilekötete, némelyik kettőzve is, a kétkötetes cikkgyűjtemény (összeállna már talán a harmadik is, tíz év telt el azóta), a *Mos patriae*, aztán nem szedném lapokra a *Magyarország zenetörténete* I. kötetét sem, hát még a XVI–XVII. századi dallamaink népemlékezetét, följebb a hangjegyes források és a magyar hangjelzés-történet ólomsúlyú repertóriumait helyeztem volna, legfölülre csak súlyra könnyebb kedvenceimet, az *Egyházzenei füzeteket*, és a toronyra csillagként egy szépséges kézírású kötetet, a *Magyar gregoriánumot*. Tornyomban emeletenként (itt-ott kettőzve is) a Schola Hungarica bakelitlemezei szolgálnának elválasztóelemek gyanánt, főntebb CD-k egyensúlyoznának. Azt hiszem, nem látszanék ki a torony mögül. Azaz, ne is a *Magyar gregoriánum* legyen legfölül: a legmél-több helyre, az Isten mennyboltjához legközelebb kerüljenek az alsó-krisztina-városi Havas Boldogasszony-plébániatemplom szkolájának kéziratoss és gépelt kottái, hogy tiszta anyagosságukban szemléltessék az elméleti kutatás és a hangzó zenei —és mindenekfölött egyházzenei— gyakorlat egységét! Egy áldozatos élet hasznát és értelmét.

Hogy ez igazi életmű, azt ez a képzeletbeli torony illően bizonyítja. De mi is egy szerves életmű szervesége? Fára gondolunk, és ágakra, a lombba fordult ágak összekapcsolódására. A szervesség elvontabban: a rész-szakterületek folyamatossága, változatos mértani alakzatokban való érintkezése. Egy középpontból kiindulva. Nem kell sokáig keresgelnünk e középpont után. 28 éves volt a Népzene kutató Csoport munkatársa, mikor első jelentős magyar nyelvű tanulmánya, „A regösének balkáni dallamrokonsága” megjelent. Figyelme-zünk csak első mondataira! „Azok a primitív rituális énekek, melyekben szer-tartás, szöveg és dallam még ma is szerves egységet alkot, az összehasonlító népzene kutatás számára talán a legmegbízhatóbb anyagot jelentik. Az állan-dóan használatban levő, folyó, alakuló hétköznapi dallamkincstől ezek ugyanis szerepük-nél fogva elkülönülnek, tiszteletre méltó voltak megőrizni őket a vál-toztatásoktól, szakrális jellegük tehát bizonyos mértékig a dallamalakulat stabilitására nézve is biztosíték. Rajtuk keresztül időtálló, feltehetően ősi álla-potot tükröző anyag van a birtokunkban, mely a mai népzene-kben világosan elhatárolt stílusréteget alkot: nemcsak sajátos dallama, hanem szertartás- és

szövegelemek alapján is kiválik, megkülönböztethető.” Ma mindenképpen, de talán 1966-ban is túl korainak találhatnánk egy kezdő tudós publikációjában az ilyen összegző megállapításokat. Vagy megkérnénk, hogy minden kijelentése alá írja oda az autoritásokat: mestereit s a szakirodalmat. Jó, hogy ez a bevezetés így született meg, mert egy tudományos életpályát látomással s nem lábjegyzetekkel kell kezdeni. Látomással, de az nem képzelgést jelent, hanem betekintést a részleteken túli, felső világba. Utána jönnie kell a részletek figyelmes nézésének, mely a látomásban kapott egység-érzet birtokában már-már szemlélődés vagy egészen az. S miközben mások meglátásai eltanulásával is élesedik a látás, az újabb és újabb részletek észrevétele időről-időre még magasabbról való, áttekintő látáshoz vezet. Összegzésekhöz, s azokon elmélkedve — a legfontosabb meglátások kiválasztásával és megtisztításával — elvukhoz: további területek elméleti belátásának kiindulópontjaihoz. A sokat látott, sokat látó tehát visszatér a kiindulópontához, de már magasabbról indul és meg tudja mutatni másoknak is az irányokat és utakat. Az ő módszere a gyűjtés (népdalé, siratóé, protestáns és katolikus népéneké, vagy akár kéziraté, mikrofilmen), a figyelmes, feldolgozó nézés, a részletek (dallamformulák vagy neumatólésszögek) meglátása, majd együttlátása, pontról pontra való összehasonlítása: különbségek (közelség-távolság, hasonlóság és eltérés) érzékelése, elemek, csoportok, szintek elkülönítése, a szinkronia síkjának föltérképezése, hogy alatta, az elmélet szemével, belásson a történeti idők mélységeibe. Zeneszről beszélék: amikor látást mondok, akkor hallást is értek alatta. Fölötte.

Egy görög szó jelentésárnyalataival játszottam: a *theória* nézést, szemlélést, látást, tanulmányt, elmélkedést, elméletet, elvet jelent. És sok mást is, de azokról később.

Újraolvasom Szendrei Janka írásait. Nagyon sokszor olvashatatlanok a Kádárkor értelmiségi szövegei. Csupa rejtés, zárójel, magyarázkodás. Csűrűcsavar. Szendrei Janka szövegei nem ilyenek. Egyértelműen, bátran írt. Nem politikai bátorságról beszélék, mert a zenetudomány asylum volt a társadalom-, történet- vagy irodalomtudományhoz és annyi más területhez képest. Hanem arra gondolok, hogy valaki nyeldekülés, torokköszörülés és oldalra-hátra pillantgatások nélkül, nem számolva „következményekkel”, időszerűtlenséggel, azt mondja, amit gondol, hogy van időtálló és van nem időtálló (természetesen az utóbbi sem feltétlenül hitvány), van változatlan és van változó, és van szakrális és van profán. Innen indulok, mondja, a rituális cselekvés-szó-dallam egységéből, s akkor látom az egységéből szétszóródott elemek eredetét: a szakrális a határsávjában eleve érintkezik a profánnal, elsodródott elemei aztán tovább élnek új összefüggésekben, s akkor már az új összefüggések elemeit is vizsgálgni kell. A középpont körüli kontínuumban a maga helyére kerül népzene és gregorián és népének és műzene, nép- és magaskultúra, falu, város, gabona-föld, tánc tér, ágy és templom.

Egy szervesen kifejlő életmű egy középpontból szerveződik, mondtam. S hogy Szendrei Jankának ez a középpont a rítus volt és maradt, a rítus, melyben cselekvés, szöveg s dallam együtt él. Ám ezt több helyen megtalálhatta volna, választania kellett tehát, hogy hol keresi és találja meg, és aztán mit kezd vele. Ott, a kezdetben a még élő, még látható, hallható népi kultúráról beszélt. Játékról és siratásról. Lehetett volna a tűnő néphagyomány megélője, és szervezhette volna annak életben tartását egy távoli faluban vagy egy városi művelődési házban. Bartók és Kodály öröksége, hogy népzene és műzene együtt lát — gondolatjáték: megtalálhatta volna Szendrei a rituális középpontot az operában is. Mégiscsak ez a laikus szertartás az európai világi zene legmagasabb teljesítménye. De nem a wagneri póttemplomot s abban a színpadi ünnepi játékot választotta. Hanem a templomot: oda vitte be azt, amit a népkultúrából meglátott, s azt is, amit az európai műzenéből megtanult.

A gyakorlatnál vagyunk. A *praxis*nál.

Az idézett tanulmány után négy évvel íródott s a Vigiliában jelent meg egy gyakorlatias Szendrei-írás, a „Liturgia és zene. (Hozzászólás Domokos Pál Péter cikkéhez)”. A kiinduló kérdés, (hamar kiderül, hogy ez csak indok az egyházzenei gyakorlat teljes kérdéskörének fölvetésére): a templomi kórusok szerepének és repertoárjának átalakulása. Messzebről néz, messzebbre is lát: „Mi is valójában egy templomi kórus? Mi a célja? Mi a köze a liturgiában lejátszódó eseményekhez, van-e valami sajátos szerepe bennük? Mi a viszonya oltárhoz, paphoz, hívekhez? Hol van a helye a templomban? Mi a viszonya a művészethez? Esményeinket kell újra végiggondolnunk ... Ha a szent zenének köteleztük el magunkat, ez annyit jelent, hogy annak az Egyház által elének adott ideálját kell vállalnunk. Azt tehát ismernünk kell: nem dolgozhatunk olyasvalami kialakításán, aminek a tartalma csak jelszavakon keresztül jutott el hozzánk. Krisztus és az Egyház tanítása nemcsak a ráció szintjén hangzik el, hanem elsősorban élet, amin nem lehet vitatkozni. Ezért a zsinati konstitúció, valamint a korábbi zenével foglalkozó egyházi megnyilatkozások alapos elemzése mellett legalább annyira a hagyomány, az előttünk megélt megvalósítási formák tanulmányozására van szükségünk. Onnan nyerhetjük az elvek helyes értelmezéséhez segítő «szemléltetést», pozitív vagy negatív módon, s az onnan leszűrt tanulságok tesznek képessé mai helyzetünk reális felmérésére is, az «önmegismerésre», mely egy másik, de nem kevésbé fontos munkafázis ... Egyik oldalról az alapos történeti, másiktól a kifejezetten «néprajzi» jellegű gyűjtőmunkát nekünk is el kell végeznünk ahhoz, hogy kórusainkra vonatkozóan megújult koncepciót alakíthassunk ki. A lényegbevágó kérdések mellett a praktikusak, a repertoárra vonatkozók másodlagosak. Azoknak az átgondolása és végigdolgozása során emezek is megoldódnak majd, s a hagyomány «vallatása» nemcsak az elmélet számára lesz tanulságos.” Hosszan idéztem az ünnepelt szavait, de ezek laudálják igazán. S föl sem kell hívnom a figyelmet a korábbi tanulmánnyal s e konferenciával való összefüggésre.

Hogy is van ez? Azt mondták, azt mondják: „Csak csinálni kell, nem filozofálni.” Itt meg: előbb a *theória*, aztán a *praxis*, előbb a szerep hagyományának történeti megismerése, elméleti tisztázása, aztán a repertoár, az újrend és az ütősík. Előbb a ki-mi, aztán a mit, kivel-mivel, hogyan. Pökhendiség ez? Nem, nem. Hitelét adja a negyven évig minden héten háromszori alászállás a Várból és Pasarétról a Krisztinavárosba, aztán a fölkapaszkodás a kórusterembe. A gyakorlat terepe volt a Schola Hungarica is, színvonalával ez adta meg a nemzetközi ismertséget a karvezetőnek. Ott látszott, tapsot kapott, megérdemelten. Ha most süketebb is a kor, mint volt harminc-negyven évvel ezelőtt, amikor megindult közönség hallgatta a gregoriánt s figyelte a darázsderekű, fekete kontyos nő mozdulatait, talán lesz még másképp, s a rögzített hang megvárja az új hallgatókat. De a halhatatlanságot a hittanulókkal érte el Szendrei Janka. Hogy megmaradjon az igazi „hogyan” emléke, elmondom: a schola-próba kevés lett volna. Hanem az énektanítás: hittancsoportok elkunyerált öt perceiben! És ravaszkodás, és győzködés, kudarcok, megaláztatások. S aztán mindig folytatás — és a természetes előlről kezdés is a legkisebekkel. Ők lehetnek a leghálásabbak Jankáért. Az ókori költő szerint amit az agyag bebizik, az edény egész életében azt a szagot-illatot leheli. Akik zenészek lettek, s akik nem, akik hívők maradtak, s akik egy ideig mást töltenek az edénybe, de azok is hálásak lehetnek, akikre csak idősebben ragadt ebből az illatból. Gyermeckorom egyházi zenéje az ébredési énekek voltak. Késő ifjan éveikig egy távoli kerületben orgonáltam vasárnap délután, s a padról leszállva átbuszoztam a városon, Krisztinavárosba, hogy legalább a kommúnió-antifónát meg az Az Úristent magasztalom-ot hallhassam. Az új repertoárt. Mert, igen, az elméleti átgondolás után, de micsoda szorgalom árán, előbb kézzel és átütőpapírokra gépelve, aztán számítógéppel szedve, valóban meg is lett az új ének- és kóruskészlet. Éneklő Egyház, Népszolozsmák, Egyházzenei füzetek. Nem magányos munkában, de úgy nem is készülhettek volna el.

Theória és *praxis* tehát bonyolultabb viszonyban van, semmint hogy az elmélet szolgálója lenne a gyakorlat. A kutatásból, az elméletből él a jó gyakorlat, de a jó gyakorlat kutatásra sarkall, elméleti megfontolásokra vezet, és a kutatás természetes kínjait, a természetlen időket, a visszhangtalanságot is értelmessé vagy legalább elviselhetővé teszi. Íme, a gyakorlat ereje és értelme.

De mi is a fenti rejtélyes cím? Azt is jelenti a *theória*: ünnepi felvonulás, látványosság nézése, ünnepi díszküldöttség, ünnepen való részvétel — és *ünnep*. Rejtetten a *praxis*-ról is beszéltem, de, íme, egy teljesebb felsorolás: cselekvés, cselekmény, működtetés, gyakorlás; üzlet, ügylet, ügy; hadművelet, csata, ármány, árulás; pénzbehajtás, elégtétel; tapasztaltság, gyakorlati képesség; hivatal, eredmény, siker — és *haszon*.

Az ünnepeltnek további sok eredményt, ünnepi díszküldöttségünknek igazi szellemi hasznot kívánok.

Déri Balázs, 2008. november 29.